

вертикальні канелюри, на невеликі, округлі вдавнення, що доповнюють композицію масивного зрізаного виступу.

Знахідки ілюструють значну присутність населення Гава-Голіградської культури на теренах нашого краю та значні перспективи подальшого вивчення пам'яток та керамічного комплексу згаданої культури.

Володимир Кіцак, Богдан Баран (Тернопіль) **СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В ПЕРВІСНОМУ** **СУСПІЛЬСТВІ**

Одним із основних питань під час вивчення навчальних дисциплін «Історія первісного суспільства» та «Преісторія та археологія України», «Методика археологічних досліджень» є питання становлення політичної влади в первісному суспільстві.

Разом із вдосконаленням знарядь праці, підвищенням рівня технологій обробітку землі та ускладненням суспільного виробництва відбувалось зміцнення організаційно-управлінської функції, тобто функції влади. До того ж суспільне і майнове розшарування породжувало протиріччя і конфлікти. Привілеї і багатства родоплеємної верхівки потребували охорони від посягань з боку інших общинників, а також від нападів сусідніх ворожих племен. Традиційні органи влади, просякнуті первісною демократією, виявилися для цієї роботи непридатними. Тому неминуче повинні були поступитися своїм місцем новим формам спочатку ще потестарної, а потім – вже політичної організації.

Однією із найважливіших таких форм ускладнення влади були чоловічі або таємні союзи. Ймовірно, таємні союзи виростили з чоловічих, але функції їх є надзвичайно близькими. Чоловічі будинки, які існували ще на стадії пізньопервісної общини, в епоху політогенезу стали організаційними центрами особливих союзів, які включали як родичів, так і неродичів, членів різних але споріднених общин. У багатьох суспільствах такі союзи у своєму розвитку перетворилися в об'єднання здебільшого багатих людей, тому що для вступу вимагалися великі натуральні або грошові внески, влаштування дорогих бенкетів і т.д. Чоловічі союзи ніби висмикували своїх членів з-під влади традиційної родоплеємної організації, захищали їх впливове положення і приватну власність, тероризували всіх незадоволених. У ряді суспільств Західної Африки чоловічі союзи взагалі відтіснили на другий план родоплеємні органи влади і перетворилися на могутні міжплеємні організації, які заволоділи функціями охорони громадського порядку, винесення та впровадження судових рішень, вирішення питань міжплеємних воєн та миру.

Керівників племені для мирного часу в науковій літературі за звичай позначають як родоплеємну знать або родоплеємну аристократію. Дійсно, з монополізацією керівництва суспільним виробництвом і перерозподілом суспільного продукту самі носії родоплеємної влади, і сама їх влада відділялася від своїх співплеємників. Власноручне розпорядження суспільним продуктом дозволяло таким керівникам оточувати себе ораторами, вісниками, радниками особистими охоронцями, катами тощо. Влада їх була особливо великою тоді, коли вони одночасно були військовими і релігійними лідерами.

Військові лідери могли бути вихідцями як із середовища родоплеємної знаті, так і уславленими воїнами-простолюдинами, які вирізнялись особистою силою чи вмінням володіти зброєю. З розвитком військової діяльності в епоху політогенезу військові лідери швидко відтіснили інших лідерів. Спираючись

на бойову дружину, їм було простіше ламати старі традиції і нав'язувати співплемінникам свою волю. Рідше на передній план висувалися релігійні лідери, але зате дуже часто саме військові лідери самовільно присвоювали собі релігійні функції, тим самим сакралізуючи, тобто освячуючи свою особисту владу. У багатьох суспільствах вважалося, що такі носії влади володіють надприродною благодаттю, посланою людині з небес – харизмою. Вони перетворюються на з'єднуючу ланку між вищими силами потойбіччя і простими людьми.

Дуже важливо було для родоплеменних лідерів домогтися успадкування своєї влади. Спадкове лідерство було відоме уже в ранньопервісних аборигенів Австралії та бушменів, але швидше за все як виняток. У епоху політогенезу винятком стає вже неспадкове лідерство бігменів, правилом – успадкування влади. У сучасній літературі спадкового лідера епохи політогенезу, на відміну від усякого іншого, все частіше позначають терміном «вождь».

Саме у вождівствах завершувалося перетворення потестарної організації влади у політичну. Її першою найважливішою ознакою була поява особливої публічної влади, яка не співпадала безпосередньо з народом, була відокремлена від нього, володіла апаратом управління і примусу. Тепер вождь перетворювався на правителя – князя, короля, ярла, хана тощо. Його найближчі родичі та інші помічники ставали радниками в центрі і намісниками на периферії зі своїм штатом помічників для здійснення організаторської функції держави. Дружина перетворювалася на військо, з допомогою якого держава вела як оборонні, так і загарбницькі війни, хоча й населення ще залишалося озброєним. Особливим органом державної публічної влади ставав суд з тюрмами. Судочинство спочатку здійснював сам правитель зі своїми помічниками і намісниками, пізніше – спеціальні судді. Ще один важіль державної влади складала органи релігійного культу. Зародки всіх цих органів влади виникали саме у вождівствах, але тільки з їх інституціалізацією вождівства перетворювалися у ранні держави.

Другою важливою ознакою політичної організації був перехід від добровільних форм перерозподілу додаткового продукту і підношень вождям до впорядкованих податків. Можливість до цього давало якраз відокремлення публічної влади з її апаратом примусу та ідеологічного впливу.

Третьою державною ознакою державного ладу був поділ населення не за родоплеменним, а за територіальним принципом. Виникали округи, повіти, райони, що не співпадали з попередніми родоплеменними одиницями, хоча й досить часто зберігали їх назви. Згадаймо, як у часи Володимира Великого зникли Древлянська, Сіверська, Волинська землі, натомість з'явилися Овруцька, Чернігівська, Володимирська.

У процесі становлення держави формувалося і невіддільне від неї право. Воно складалося шляхом розщеплення первісних мононорм на сукупність норм, які виражають волю пануючої верхівки і забезпечені силою державного примусу, тобто окремо право та окремо сукупність норм, забезпечених тільки силою громадської думки, тобто мораль і етику. Право, в тому числі раннє право, за своїм змістом у кожному суспільстві єдине, хоча й може розрізнятися за формою в різних племенах багатоплеменного суспільства; мораль навіть за змістом різна в різних суспільних шарах, станах, класах. У процесі соціального розшарування суспільства пануюча верхівка відбирала найбільш вигідні для неї норми і, видозмінюючи їх відповідно до своїх потреб і духу часу, забезпечувала їх дотримання і виконання військовим та поліційним апаратом держави. Це були норми, що регулювали господарське

життя суспільства, забезпечували його цілісність, захищали власність та привілеї соціальної верхівки. При крадіжці, порушенні станових шлюбних заборон, завданні побоїв, вбивстві, образі словом та ін. основного значення набувало питання не про родоплемінну, а про соціальну приналежність сторін. Таким чином право поступово витісняло на периферію первісні мононорми.

Висновки. Становлення політичної влади в первісному суспільстві було закономірним наслідком ускладнення суспільного виробництва, соціально-майнового розшарування та зростання внутрішніх конфліктів. Первісні демократичні інститути виявилися неспроможними забезпечити захист привілеїв родоплемінної верхівки та підтримання суспільного порядку в нових умовах.

Перехід від родоплемінної організації до потестарних, а згодом і політичних форм влади відбувався через виникнення спеціалізованих інституцій управління і примусу. Важливу роль у цьому процесі відігравали чоловічі таємні союзи, які стали надродовими структурами, що об'єднували економічно й соціально привілейовані верстви та перебирали на себе функції охорони порядку, суду й міжплемінного регулювання.

Формування родоплемінної знаті та аристократії супроводжувалося відокремленням влади від широких мас суспільства і монополізацією управління суспільним продуктом. Поєднання в руках лідерів економічних, військових і релігійних функцій значно посилювало їхній авторитет та створювало передумови для сакралізації влади.

Зростання ролі військових лідерів у період політогенезу сприяло руйнуванню традиційних норм первісного суспільства та утвердженню примусових механізмів управління. Водночас сакралізація влади й уявлення про харизматичну природу правителя слугували ідеологічним засобом легітимації соціальної нерівності, яка поступово проникала в усі сфери тогочасного суспільства.

Утвердження спадкового лідерства стало ключовим етапом переходу від потестарної організації до політичної. Інститут вождівства виступив проміжною формою, у межах якої відбулося оформлення публічної влади, відокремленої від суспільства та забезпеченої потужним апаратом управління і примусу.

Саме у вождівствах сформувалися основні ознаки ранньої держави: поява спеціалізованих органів управління, війська, суду, релігійного культу, системи оподаткування та територіального поділу населення. Інституціоналізація цих елементів завершила процес перетворення вождівств у ранні державні утворення.

Становлення державності супроводжувалося формуванням права як самостійної нормативної системи. Відбулося розчеплення первісних мононорм на право та мораль, причому право закріплювало інтереси панівної верхівки й забезпечувалося силою державного примусу.

Загалом процес політогенезу засвідчує тісний взаємозв'язок між соціально-економічним розвитком, трансформацією форм влади та становленням держави і права, що дозволяє розглядати ранні політичні інститути як результат еволюційних змін у структурі первісного суспільства.

Юлія Ліщенко (Тернопіль)

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДАНІ ПРО РИТУАЛИ І ПРАКТИКИ В ГРЕЦЬКИХ
ХРАМАХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я**